

Geweldloosheid in de Bergrede

Weerstand zonder tegengeweld

JAN VANDEN BERGHE, PAX CHRISTI VLAANDEREN, VREDESSPIRITUALITEIT

Hoe ga je om met geweld dat op jou wordt uitgeoefend? Hoe ga je met je vijanden om? Dat thema staat volgende zondag centraal in de evangelielezing van de eucharistie (Matteüs 5,38-48). Een intrigerende en immer actuele passage. Vraag is waartoe de aanwezigen aangespoord zullen worden: zich te laten doen of zich niet te laten doen.

Worden Jezus' leerlingen in deze passage uit de Bergrede aangespoord tot het passief ondergaan van het kwaad dat hen wordt aangedaan? Of worden ze aangespoord tot assertiviteit? Tot het weigeren te aanvaarden van gangbare opvattingen en praktijken – de houding waarvan Jezus zelf blijk gaf? Het antwoord op die vragen is niet zonder belang. Het eerste antwoord werkt machtsmisbruik in de hand. Wanneer slachtoffers van onrecht – zoals bij seksueel misbruik – in hun kerken alleen de oproep horen tot 'laten gebeuren', tot vergevingsgezindheid, dan worden ze impliciet aangespoord om daders hun gang te laten gaan. De uitleg die onderwerping, aanvaarding predikt, focust op de innerlijke kant van het slachtoffer, en gaat voorbij aan de dwingende noodzaak om het geweld te keren. Alleen het tweede antwoord voedt op tot assertiviteit, weerbaarheid, en helpt slachtoffers zich te rechten en aan de dader het signaal te geven dat hij niet zomaar door kan gaan.

Weerstand bieden?

Etienne Chomé publiceerde twee jaar geleden een gedetailleerde studie over Mt 5,38-42: *Tends l'autre joue. Ne rends pas coup pour coup*¹. Het is een exegetische commentaar en een uitgebreid overzicht van de manier waarop de tekst doorheen de eeuwen werd geïnterpreteerd. Augustinus, Thomas van Aquino, Luther en de mennonieten interpreteren allen deze tekst als een oproep om geen weerstand te bieden. Om jezelf te negeren, je op te offeren, Jezus te volgen door je kruis op te nemen². Het is deze versie die in de meeste kerken gewoonlijk te horen valt, de vertaling die het lectionarium voor de zondagsvieringen cyclus A biedt: "Ik zeg u geen weerstand te bieden aan het onrecht"³. Een regelrechte oproep tot slachtoffers van machtsmisbruik – om maar één voorbeeld te noemen – om niet te reageren.

---

¹ Etienne CHOMÉ, *Tends l'autre joue. Ne rends pas coup pour coup. Mt 5,38-42: Non-violence active et Tradition*, Lumen Vitae, Brussel, 2008. ISBN 978—287324-336-4, 259 blz.

² Zo ook nog bij Jan LAMBRECHT, *Maar ik zeg u. de programmatische rede van Jezus*, Vlaamse Bijbelstichting, Leuven, 1985³. Vertaald in het Engels, het Frans en het Duits. Door Chomé geciteerd in de Franse vertaling.

³ Mt 5,39a, overeenkomstig de Willibrordvertalingen van 1961 en van 1978.

De Nieuwe Bijbelvertaling van 2004 laat een andere klok horen: “Ik zeg jullie je niet te verzetten tegen wie kwaad doet.” En de Willibrordvertaling op het internet⁴ spreekt nog duidelijker: “Ik zeg jullie een zaak niet uit te vechten met iemand die je kwaad heeft gedaan.” Merk je het onderscheid? Word je hier aangespoord om ‘je te laten doen’? Of gaat het erom niet in de clinch te gaan met de dader? Er bestaat immers een weg waarin we ons actief verzetten tegen wat ons wordt aangedaan (ons niet laten doen), maar onze pijlen niet richten op de dader.

De drie voorbeelden in de Bijbeltekst die deze aansporing illustreren, sluiten daar naadloos bij aan. En Jezus’ houding bevestigt deze interpretatie. Hij heeft geenszins gekozen om zich “te laten doen”, bood altijd actief weerstand aan zijn belagers, maar weigerde geweld te gebruiken. Wat we vandaag ‘geweldloos verzet’ noemen, ‘actieve geweldloosheid’.

Weerstand bieden: voorbeelden!

De voorbeelden zijn uit de werkelijkheid genomen, en niet de vrucht van fantasie. Ze komen uit drie verschillende domeinen van de werkelijkheid: de interpersoonlijke relaties, de wereld van de rechtspraak, de politieke wereld. Ze gaan over vormen van ‘maatschappelijk aanvaard geweld’, situaties waarin iemand ‘het recht heeft’ om op een bepaalde manier te handelen. In het ‘koninkrijk’ van Jezus, met zijn ‘overvloedige gerechtigheid’ (Mt 5,20) kan daarvan evenwel geen sprake zijn: als kind van God is elk mens absolute eerbied waard. In de drie voorbeelden wordt telkens het slachtoffer aangesproken. Hoe moet hij omgaan met het geweld dat op hem wordt uitgeoefend? De passage komt vlak na Mt 5,21-37, waarin we op diverse terreinen worden aangespoord zelf geen geweld uit te oefenen, geen dader te zijn. In wat nu volgt gaat het over hoe we als slachtoffer dienen te antwoorden op het geweld dat ons wordt aangedaan. Hoe we weerstand kunnen bieden zonder tot tegengeweld over te gaan⁵. We bekijken de drie voorbeelden een voor een.

Als iemand je op de rechterwang slaat... (v. 39)

Er staat wel degelijk “op de rechterwang”, niet “op de linkerwang” – en dat is niet zonder belang⁶. Vraag eens aan je partner of collega om (zachtjes!) op je rechterwang te slaan. Negen kansen op de tien slaat hij of zij op je linkerwang! Met je *rechterhand* sla je op iemands *linkerwang* – tenzij je slaat met de buitenkant van je hand. Alleen dan kan je zonder acrobatieën op iemands *rechterwang* slaan. Jezus alludeert hier volgens Matteüs op het vernederende gebaar dat je zo stelt. Geen fysieke slag in het gezicht, maar een geste die iemand “op zijn plaats zet”, “daar waar hij of zij thuishoort”. Een geoorloofde vorm van geweld. Zo mocht een meester doen met een slaaf, een man met zijn vrouw, een ouder met zijn kind, een Romein met een jood. Een gebaar dat duidelijk maakt dat de ander ‘onder’ jou staat, een houding die onderwerping eist.

---

⁴ www.willibrordbijbel.nl

⁵ Het aspect ‘weerstand bieden’ of ‘opkomen voor jezelf’ is ook niet aanwezig in de overigens prachtige commentaar op de Bergrede van Peter SCHMIDT, *Ongehoord. Christen zijn volgens de Bergrede*, Davidsfonds, 2008. Een citaat: “Het moegetergde kind dat zijn ouders te lijf gaat, het heetgebakerde gedrag van hooligans die hun adrenaline tijdens een voetbalmatch niet onder controle kunnen houden... dat alles pak je in eerste instantie beter niet aan met de Bergrede als handleiding.” (blz. 175)

⁶ Enkele details in de parallelle perikoop bij Lucas (6, 27-35) maken duidelijk dat hij de joodse werkelijkheid niet zo goed kende als Matteüs. Hij schrijft niet ‘als iemand je op de rechterwang slaat’, maar gewoon ‘wang’; in het volgende voorbeeld heeft hij het over ‘het bovenkleed afnemen’ en niet het ‘onderkleed’...

Daarnaast speelt waarschijnlijk nog een ander element mee. In de joodse samenleving heerste ook een soort 'apartheid'. Reinen mocht niet in aanraking komen met onreinen. Een reine jood zou een onreine nooit de hand reiken. De handpalm, de binnenkant van de hand, was voorbehouden voor een 'soortgenoot'. Wel was het toegestaan een onreine 'op zijn plaats' te zetten met de buitenkant van de hand.

Jezus richt zich tot diegene die vernederd wordt. Hij nodigt hem of haar uit om het hoofd niet te buigen, zich niet terug te trekken in zijn schuilplaats, niet weg te lopen of onderdanig te zijn. Het 'slachtoffer' wordt aangespoord om zijn *andere wang*⁷ aan te bieden. Deze houding veronderstelt evenwel een ommekeer in de ziel van de vernederde. Tot dit nieuwe gedrag zal hij slechts in staat zijn als hij zichzelf niet langer als een soort *Untermensch* beschouwt, maar zich bewust wordt van zijn gelijke waardigheid.

Door zijn andere wang aan te bieden biedt hij dus weerstand, niet door terug te slaan, maar door de dader met zijn geweten te confronteren. Hij moet met zijn reactie de dader wel verrassen, toch even doen nadenken. Zo heeft Jezus ook zelf gereageerd, althans in het evangelie volgens Johannes, toen een dienaar van de hogepriester hem een klap in het gezicht gaf: hij liet zich niet doen, maar sloeg ook niet terug: "Jezus zei: Als ik iets verkeerd gezegd heb, zeg dan wat er verkeerd was, maar als het juist is wat ik heb gezegd, waarom slaat u me dan?"⁸ Zo maakte hij tegelijk duidelijk dat 'je andere wang aanbieden' geen *regel* is die je moet toepassen, maar een oproep om niet te vluchten en om, bewust van wie je bent, de tegenstander recht in de ogen te kijken.

Als iemand een proces tegen je wil voeren en je onderkleed wil afnemen... (v. 40)

Het onderkleed (tuniek) is een lang hemd dat op de huid werd gedragen. Daarboven kwam de mantel – het bovenkleed. Van de arme mocht men nooit die mantel afnemen – want die moest ook dienen als deken, om hem 's nachts tegen de kou te beschermen⁹. Een schuldeiser had wel het recht om iemands onderkleed op te vorderen. Het recht van de deurwaarder, het recht dat de rechtspraak voorziet. Een 'recht' dat toch ook weer niet zo menselijk is... "Laat¹⁰ hem ook het bovenkleed" zegt Jezus. Wie deze raad volgt... staat plots naakt tegenover zijn schuldeiser. Totaal weerloos.

Maar er is nog meer aan de hand. Volgens de joodse traditie moet de naaktheid bedekt worden.¹¹ Door zo te handelen brengt hij meteen de omstanders, in dit geval de rechter en de schuldeiser, in verlegenheid! Zijn schuldeiser, die bij het uitoefenen van dit door de rechtbank gelegitimeerde geweld tot dusver zeker was van "zijn goed recht", omdat hij de procedures respecteert, krijgt plots een heel koude douche: is zijn eis wel zo menselijk? Misschien bindt hij door het onverwachte gebaar van de schuldenaar in, en laat hij de man in kwestie dan toch ook maar zijn onderkleed! De schuldenaar is natuurlijk niet zeker dat hij zijn slag thuis zal halen – hij dwingt niet – maar hij heeft in elk geval duidelijk gemaakt dat het 'recht' van zijn schuldeiser toch niet zo vanzelfsprekend is.

---

⁷ Aldus de Griekse grondtekst, 'andere wang', daar staat niet 'linkerwang'.

⁸ Johannes 18,22-23.

⁹ Aldus Deuteronomium 24,13 en Exodus 22,25-26.

¹⁰ Er staat in de Griekse grondtekst niet "geef hem" – dat komt pas op het einde van de perikoop, de uitnodiging om royaal te geven! Hier staat "laat hem je bovenkleed".

¹¹ Zie Genesis 9,20-28.

Als iemand je dwingt één mijl met hem mee te gaan... (v. 41)

Dit derde voorbeeld, als illustratie van de manier waarop je geweld kunt pareren, heeft te maken met de politieke situatie. Het joodse land werd door de Romeinen bezet, en deze hadden voor de bodes van de Romeinse keizer – en bij uitbreiding voor allen die de Romeinse autoriteit vertegenwoordigden – het recht ingevoerd om mensen uit de bezette gebieden voor bepaalde opdrachten op te vorderen: als drager, gids of menselijk schild¹². Zoals Simon van Cyrene, die het kruis van Jezus moest helpen dragen (Mt 27,32).

“Ga er twee met hem” adviseert Jezus. En daarmee suggereert hij opnieuw een aanpak waarmee hij het systeem tegen zichzelf laat keren. Want de wet is duidelijk: de bezetter heeft het recht iemand op te eisen om zijn last één mijl ver te laten dragen, maar ook niet verder dan dat. Stel je voor dat de drager gewoon doorgaat, en dat een derde hiervan getuige is: overtreedt de Romeinse opdrachtgever niet de wet? Veronderstel dat het om een Romeins soldaat gaat, en om een heel zware rugzak. We naderen het einde van de eerste mijl, netjes aangegeven door de mijlpalen. Het moment nadert waarop de drager zijn rugzak weer parmantig op de grond zal zetten... De soldaat kijkt al uit of hij niemand anders in de omtrek kan inschakelen... En dan gebeurt dat onwaarschijnlijke: de drager stapt rustig door. Heeft hij dan niet gezien dat de eerste mijl volgelopen is?

Wat speelt er zich nu af tussen die twee? Wie spreekt het eerste woord? Wat gebeurt er in die relatie? Pinchas Lapide besluit in zijn commentaar: “Probeer het! Al wat je te verliezen hebt is een half uur stappen, maar het zou kunnen dat je er een helper mee wint, iemand die jou het goede toewenst, een vriend! Jezus vraagt geen uitingen van sympathie of liefdesverklaringen; hij vraagt ook niet dat we afzien van het gebruik van de macht waarover we beschikken.”¹³

Opnieuw een strategie om aan het geweld weerstand te bieden zonder tot tegengeweld over te gaan, om de vicieuze cirkel van geweld en tegengeweld te doorbreken. Alleen het slachtoffer dat voor deze houding kiest, komt op voor zichzelf. En tegelijk probeert hij diegene van wie het geweld uitgaat ten goede te beïnvloeden. De ‘dader’ wordt tot reflectie gedwongen en krijgt de kans om zijn houding te wijzigen, om de gelijke waardigheid van de ander te erkennen, en daardoor zelf meer mens te worden. Om dus ook een einde te stellen aan zijn machtsmisbruik.

Het slotvers: “Geef!” (v. 42)

Matteüs sluit dit stuk af met twee algemene aanbevelingen, niet in een specifieke context, en zeker niet specifiek tot iemand die ‘onderaan’ staat. Alhoewel! “Geef aan wie iets van je vraagt” (v. 42a) sluit wondergoed aan bij de algemene teneur van de drie voorgaande suggesties: “geef”, “geef royaal”, geef zelfs méér dan men van je vraagt! De volgende aanbeveling, “keer je niet af van wie geld van je wil leven” (v. 42b), komt bovendien aardig in de buurt van “Als je geld leent aan iemand van mijn volk die armoede lijdt, gedraag je dan niet als een geldschietter en vraag geen rente van hem” (Exodus 22,24) – het vers dat voorafgaat aan het verbod om iemands mantel als onderpand te nemen (Ex. 22,25-26)!

---

¹² Niet toevallig gebruikt Matteüs in deze context het Romeinse woord voor ‘mijl’ (*milion*), en geeft hij de afstand niet weer met het gangbare Griekse woord (*stadion*).

¹³ Pinchas LAPIDE, *The sermon on the mountain, Utopia or program for action?*, 1982, blz. 114.

Het vervolg van de evangelieperikoop (Mt 5,43-48)

In dit stuk gaat Matteüs nog verder in op de vraag hoe we moeten omgaan met het kwaad dat ons wordt aangedaan, het geweld dat op ons wordt uitgeoefend. Tot hiertoe ging het over 'geïnstitutioniseerd geweld', maatschappelijk erkend en aanvaard geweld: de meester die zijn slaaf vernedert, de schuldeiser die het onderste uit de kan wil, de soldaat die gebruik maakt van een spelregel die hij meegekregen heeft: zij zijn nog geen *vijanden*... In vers 43 komt dat zwaarbeladen woord 'vijand' voor het eerst op de proppen. Hoe ga je met een vijand om?

Hoe ga je met je vijand om?

Het antwoord laat niet op zich wachten: "Heb je vijanden lief en bid voor wie jullie vervolgen". En verder: "Is het een verdienste als je liefhebt wie jou liefheeft? Doen de tollenaars niet net zo? En als jullie alleen je broeders en zusters vriendelijk bejegenen, wat voor uitzonderlijks doe je dan? Doen de heidenen niet net zo?"

Meer uitleg over wat ons te doen staat, wordt niet gegeven. En toch wordt alles duidelijk. In de drie voorbeelden van daarnet (Mt 5,38-42) hebben we gezien wat liefde doet: ze gaat in tegen het onrecht, maar respecteert diegene die het onrecht bedrijft. Liefde aanvaardt het onrecht niet: niet het onrecht dat *mij* wordt aangedaan, niet het onrecht dat een *ander* wordt aangedaan. Paulus herhaalt het later op zijn manier: "de liefde verheugt zich niet over het onrecht maar vindt vreugde in de waarheid"¹⁴. Ze verzet zich tegen het kwaad, zelfs tegen vanzelfsprekende vormen van onrecht en geweld, maar ze viseert nooit de dader, integendeel: ze bidt voor hem. De dader moet immers niet overwonnen worden. De liefde zoekt hem of haar te winnen, tot een broeder of zuster te maken. Dit is de actieve geweldloosheid!

Een bijzondere motivering

In de Bergrede wordt de motivering niet tactisch geformuleerd. Het gaat om meer dan om een strategie. De diepste reden waarom we uitgenodigd worden zo te handelen, en niet anders, heeft alles te maken met ons geloof: "Alleen dan zijn jullie werkelijk kinderen van je Vader in de hemel. Hij laat zijn zoon immers opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen". De slotzin van dit vijfde hoofdstuk 5 herhaalt deze fundamentele motivering: "Wees dus volmaakt, zoals jullie hemelse Vader volmaakt is" (Mt 5,48).

Zo gaan we binnen in het Koninkrijk, zo worden we kinderen van de Vader. Zo worden we 'volmaakt', in deze betekenis: mensen uit één stuk, op één doel gericht, op "het koninkrijk van God en zijn gerechtigheid" zoals het zal heten in Mt 6,33. Zo worden we leerlingen van Jezus, christenen... In de eerste eeuwen van het christendom was deze Bergrede een belangrijk onderdeel van de didaché, het geloofsonderwijs voor doopkandidaten en neofieten. Krijgt dit ook een belangrijke plaats in de doopvoorbereiding vandaag de dag?

De proef op de som

Volgens Matteüs roept Jezus ons op om weerstand te bieden zonder tegengeweld, en om de gulden regel – "Behandel anderen steeds zoals je zou willen dat ze jullie behandelen"¹⁵ – ook toe te

---

¹⁴ 1 Korintiërs 13,6.

¹⁵ Mt 7,12; quasi idem Lc 6,31.

passen in relatie met onze tegenstanders. Althans volgens onze interpretatie van Mt 5, 38-48, die, wat het eerste deel betreft, ingaat tegen wat eeuwenlang de gangbare lezing was. Etienne Chomé heeft dit heel uitgebreid in kaart gebracht, met een studie van de commentaren van Augustinus, van Thomas van Aquino en van Luther op deze perikoop.¹⁶ Over één zaak zijn deze drie grote figuren uit onze kerkgeschiedenis het eens: ze lezen Mt 5,38-42 als een oproep om géén weerstand te bieden tegen het onrecht, en concluderen bijgevolg dat je deze tekst niet letterlijk mag verstaan, omdat je op die manier geen samenleving kunt opbouwen.

Ook wij stellen dat je deze aanbevelingen niet 'letterlijk' mag nemen: het zijn geen *wetten* of voorschriften, maar *suggesties* om op een heel creatieve en niet gewelddadige manier weerstand te bieden. Om je *niet* te laten doen. En mocht de exegetische commentaar van Etienne Chomé je niet overtuigen, dan is er nog dit laatste argument: de manier waarop Jezus zelf is omgegaan met zijn vijanden en hij zelf weerstand heeft geboden!¹⁷ We werken dit hier niet verder uit, maar willen toch nog aan één anekdote herinneren, die we bij de drie synoptici vinden.¹⁸

In de dagen voor zijn lijden en sterven proberen Jezus' tegenstanders hem op vele manieren in de val te lokken. Met die bedoeling vragen ze hem o.a. "Op grond van welke bevoegdheid doet u die dingen? Wie heeft u het recht gegeven om zo te handelen?" Daarop antwoordt Jezus zonder blikken of blozen: "Ik zal u een vraag stellen; als u me daarop antwoord geeft, zal ik u zeggen op grond van welke bevoegdheid ik zo handel." Dit is geweldloos weerwerk bieden, en niet vervallen in een van de drie andere mogelijke reacties, *fight, flight, freeze*: met geweld weerstand bieden, wegluchten of verstijven van de schrik. Hij staat er, rechtop, en zijn angst belet hem niet om helder te denken. Hij vindt dus ook de vraag waarmee hij hen de mond zal snoeren: "Doopte Johannes in opdracht van de hemel of in opdracht van mensen?" En zij die dachten dat ze hem zouden kunnen vangen, "overlegden met elkaar", en besloten maar niets te zeggen, omdat ze bang waren.

De weg die Jezus ons voorhoudt in deze perikoop van de Bergrede vraagt moed. En vertrouwen. Het vertrouwen en de moed waarvan Jezus zelf heeft getuigd, tot zijn dood op het kruis.

---

¹⁶ Etienne CHOMÉ, aangehaald werk, blz. 43-82.

¹⁷ Zie hiervoor de publicaties van Benoît & Ariane THIRAN-GUIBERT, in het *bijzonder Jésus non-violent. Nouvelle lecture de l'évangile de Marc*. Het eerste deel ervan verscheen in 2010, "Changer notre regard". Het tweede deel, "Traverser nos peurs" is aangekondigd voor dit voorjaar (2011) en voor eind ditzelfde jaar het derde en laatste deel, "Passer de la mort à la vie". Éditions Fidélité, Namur.

¹⁸ Marcus 11,27-33; Matteüs 21,23-27 en Lucas 20,1-8.